

A tekerőlant története és típusai.

A tekerőlant a mechanikus hangszertípusok közé tartozik, amelynél a hang a húrok forgómozgású dörzsölése által keletkezik. A hangszertípus eredete a Mezopotámiában kialakult kitartott (bordun) hang és a Belső-Ázsiában kialakult vonó használat, illetve a vízimalmoknál alkalmazott kerekek elvének felhasználásával kialakult arab kerek hangszerig vezethető vissza.¹ A hangszertípust a perzsa eredetű *dúláb* kifejezéssel jelölték, amely az arab *daul* és *ab* vagy a perzsa *dalu* és *ab* szóösszetételre vezethető vissza és amelynek végső forrása dül-vödör és ab-víz. Ezt a *dúláb* vagy *dolab* elnevezésű perzsa eredetű és az arabok által Spanyolországban is elterjesztett tekerőlantot említi 1405-ben Ibn Gaibi az általa írt traktátusban, ahol a *saz dolab*-ról ír(saz-hangszer dolab-kerék).²

A tekerőlant legkorábbi európai említése arab leírásokból a 9. század második feléből a kasztíliai Soriából és a galíciai Santiago de Compostelából ismertek.³

Van der Meer szerint Odo de Cluny apát traktátusa azt bizonyítja, hogy már a 10. század első felében ismert lehetett a hangszertípus az európai kolostorokban és úgy véli, hogy talán a monochordból fejlődött ki.⁴ A Clunyi Odo (872?-942) apátnak tulajdonított „Quomodo organistrum construator” című traktátus egy „organistrum” elnevezésű hangszer építéséről szól. Azonban nem mindenki ért egyet azzal, hogy ezt a traktátust valóban Odo apát írta és későbbre, csak a 13. századra datálják a keletkezését.⁵

Ráadásul Bröcker szerint az „organistrum” elnevezés korántsem biztos hogy tekerőlant típusú hangszert, sokkal inkább orgonát vagy hasonló hangszertípust jelölhetett.⁶ Bröcker rámutat, hogy az organistrum és a symphonia hangszerelnevezések csak a 13. században válnak általánossá és a kettő közötti különbség annyi, hogy az organistrum az egyházi és a symphonia a világi elnevezése a hangszertípusnak.

Ettől függetlenül, amint azt a templomi ábrázolások bizonyítják a két ember által megszólaltatott tekerőlant már a 12. században nagyobb elterjedtséget mutat. Franciaország északi részén a Rouen közeli Szent György de Boscherville apátság román kori oszlopfőjén egy két ember által megszólaltatott tekerőlant ábrázolás látható. Ezt a franciaországi

¹ Bröcker, Marianne: Die Drehleier. I. Bonn-Bad Godesberg 1977, 35-38.

² Farmer, George Henry: Abdálqadír Ibn Gaibi on Instruments of Musik. In: Oriens 15 (1962) 246.

³ Bröcker, Marianne 1977, 43.

⁴ Meer, John Henry van der: Hangszerek az ókortól a napjainkig. Budapest 1988, 38-39.

⁵ Bachmann, Werner: European Bowed Instruments. London 1969, 105.

⁶ Bröcker, Marianne 1977, 190-197.

organistrum ábrázolást Klier 10. századnak és ebből kifolyólag a hangszertípust ábrázoló legkorábbi európai adatnak adja meg.⁷ Ezzel szemben Galpin, Bröcker és Bachmann ugyanezt az ábrázolást csak a 12. századra datálják.⁸ A bencés apátságot Guillaume de Tancarville 1114-ben építette. De azt megelőzően az apja Raoul,(aki Hódító „Fattyú” Vilmos kamarása volt) 1050-ben már egy kanonoki kollégiumot alapított, amelyet egy korábbi a harmadik században épített temetkezési kápolna helyére húztak fel. Ezért kérdéses, hogy az ominózus oszlopfő pontosan mikor készült. Összességében a témakörrel behatóbban foglalkozó szerzők többsége egyetért abban hogy ábrázolás szintjén a hangszertípus 12. századnál korábbról nem adatolható.⁹

Általánosságban a 12. században a két ember által megszólaltatott típus neve az *organisztrum* és a 13. században megjelenő egy ember által megszólaltatott dobozos hangszertestű típus elnevezése a *szimfónia*. A 12. századra datálható, két zenész által megszólaltatott *organisztrumok* legnagyobb számban Spanyolországból Navarra, Kasztília és Galícia területéről ismertek. Estellából 1147-ből, Soriából 1150-ből, Burgoszból 1188-ból, Sepulvedából 12. századból, Zamorából 12. századból, Orenséből 12. századból, és Santiago de Compostelából 1188-ból. Az eddigi adatok alapján a hangszertípus Navarra területén bukkant fel először és onnan terjedt el nyugati irányba Galícia felé.

A Glasgowi Könyvtár ún. 1175-ből datált Hunterian zsoltár 21-es fólióján ugyanez a két ember által megszólaltatott nagyméretű háromhúros, húsz kulcsos organisztrum látható. Olaszország északi területén Vercelliben találtak egy 1140-1148 közötti időszakra datált mozaikot, amelyen kétszemélyes organisztrumon játszó zenészek láthatóak.

Martin Gerbert „De Cantu et Musica Sacra” 1774-es művében szintén szerepel az organisztrum kétszemélyes változata, amely adatot a 13. századra datált fekete-erdei Szent Balázs kolostor kéziratából vett át, ezért a hangszertípus 13. századi délnémet jelenlétével szintén számolni lehet.

A Herrad von Landsberg 1167-1185 között készített Hortus Deliciarium kézirat ábráján *organistrum* néven egy másik, billentyűzet nélküli tekerőlant típus jelenik meg. A billentyűzet nélküli tekerőlant később Michael Praetorius 1618-as „Syntagma musicum” című könyvében szintén szerepel *Bauern-Leier* néven.

⁷ Klier, Karl M: Volkstümliche Musikinstrumente in den Alpen. Kassel-Basel 1956, 38-as kép

⁸ Galpin, Canon Francis 1965, 77; Bröcker, Marianne 1977, 44; Bachmann, Werner 1969, 106.

⁹ Meer, John Henry van der 1988, 39; Panum, Hortense 1970, 293; Sachs, Curt 1942, 271.

A 12-13. században a két ember által megszólaltatott tekerőlantot a nyugat-európai kolostorokban az énektanítás eszközeként használták és ebből kifolyólag a zsolttárábrázolásokon tűnik fel a hangszertípus. Mint például Angliából a Robert de Lindsay zsolttár (1214-22) B iniciáléjában, Francia Flandriából a 12. századból származó Marchiennesi apátság egyik zsolttárának Dávid királyt és zenészeit ábrázoló lapkezdő B iniciáléjában és a Szent Lajos zsolttár (1260-70) egyik miniatúráján. A zsolttárkönyvek ábráinak elemzése arra mutat, hogy a hangszertípus Flandriából került át Észak-Franciaországba, illetve a 11-12. században Angliába különböző módokon terjedhetett el, Normandiából vagy Aquitániából, esetleg tengeri úton Spanyolországból.¹⁰

A 13. században a spanyol ábrázolásokon már az egy zenész által megszólaltatott tekerőlant típusok is feltűnnek. Az 1280-83-ban elkészített Cantigas de Santa Maria B kódexben a kisebb dobozos hangszertesttel ellátott *szimfónia* elnevezésű tekerőlant típus látható. A spanyolországi León 13. századi katedrálisának Juicio kapuja fölött szintén ez a hangszertípus figyelhető meg. Amint azt a Luttlar zsolttárban látható ábrázolás is bizonyítja, a 14. században már Angliában is elterjedt ez a tekerőlant típus. Az 1300-1340 között keletkezett Manesische kézirat hangszer ábrázolásai között is szerepel a dobozos hangszertestű *szimfónia*. Olaszország északi részéből Firenzéből szintén ismert egy Andrea di Cione által készített 1360-ra datált márványszobor, amely egy *szimfónián* játszó angyalt ábrázol.

A 13. században Spanyolországban a szimfóniával egyidőben egy gitártestű új tekerőlant típus bukkan fel, amelynél a hangszert nem kell az oldalára dönteni mint az organisztrumot, mert a kulcsszekrény a hangszertípus oldalára került. A spanyolországi León katedrálisának a Juicio kapuja fölötti szobornál a dobozos hangszertestű szimfónia látható, de a San Juan kapu fölötti szobornál a később elterjedő gitártestű tekerőlant figyelhető meg, ami azt mutatja hogy a két tekerőlant típus ebben az időben egymás mellett létezett. Ugyanez a típus látható a kasztíliai Burgosz katedrálisnak szoborábrázolásánál. Spanyolországban a típusok elnevezéseikben is elkülönülnek. A legkorábbi típusnak tekinthető kétszemélyes tekerőlant és ennek kisebb egyszemélyes változata az *organisztrum*. A dobozos hangszertestű tekerőlant a *középkori szimfónia* és a gitártestű, zárt kulcsszekrényű típus pedig a *zanfona gallega* vagyis a *galíciai szimfónia*.

A 13. században Dániában szintén ismert az *organisztrum* egyszemélyes típusa, de az ábrán látható hangszeren nem a nyakon, hanem a hangszertest oldalán sorakoznak a

---

¹⁰ Bröcker, Marianne 1977, 44.

billentyűk. Az *organisztrum* egyszemélyes típusa, amelynek a hangszernyakba vannak szerelve a billentyűk a 14. században volt elterjedt. A hangszertípus a spanyolországi Zamorában a Sanat Maria La Real templom szobrán, Zaragozában a Piedrai monostor freskóján, illetve 1340-ből Rudolf von Ems „Meister der Weltchronik” művében látható.

Ezzel egyidejűleg megfigyelhető az *organisztrum* világi hangszerré válásának a folyamata.

Valószínűsíthetően a középkori tekerőlantokból alakult ki az ún kulcsfidula, amelyen a tekerőlantokhoz hasonlóan billentyűzettel van ellátva, viszont a húrokat nem forgatott kerékkel, hanem vonóval szólaltatják meg. A kulcsfidula legkorábbi ábrázolása 1350-ből a németországi Kallunga templomból ismert. Svédországban csak a 15. századból datálható a jelenléte, ahol a Tolfai templom freskóin látható a hangszertípus ábrázolása. A népi hangszerré váló *nyckelharpa* az 1600-1700-as években még egész Svédországban elterjedt, majd a 19. századra már csak a kohó és bányászati iparáról híres Uppland északi részén maradt fenn. Ebből a hangszerből alakították ki a 1838-ban a *silverharpat*, amely a nevét az ezüsttel betekert legmélyebb bordun húrjáról kapta és végül a hangszer eredeti elnevezését alapul véve 1925-ben alakították ki a kromatikus hangsorúvá tett modern *nyckelharpat*.¹¹

A középkori *organisztrum* és *szimfónia* elnevezéseket *Virdung* már nem veszi át és *Lyra*-nak nevezi a tekerő lantot.¹² Michael Praetorius az „Allerlen Bawren Lyren” vagyis „mindenféle paraszt líra” terminussal minősíti a bemutatott tekerőlant típusokat.¹³ A kora középkorban még kolostori hangszernek számító tekerőlant a késő középkorban már jellegzetes világi hangszerré vált. A könnyen hordozható tekerőlant az utazó zarándokok, vándorzenészek és különösen a vak zenészek jellegzetes hangszerévé vált, akiknek a zenélés megélhetési forrást jelentett. Ilyen vak tekerőlantosok láthatóak David Vinckboons 1607-es vagy Georges de la Tour 1631-36 között készült, híressé vált festményein is. A 17. század elején Franciaországban szintén főleg a koldusok hangszere volt és *instrument de truadnak* vagy *lyra mendicorumnak* hívták.

Marinne Mersenne 1636-os „Harmonie Universelle” című művében még koldushangszerként beszél róla, viszont az 1660-as években XIV. Lajos udvarában már felkapott udvari hangszer a tekerőlant. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a koldusok a

¹¹ Jansson, Joel: Gammal tradition på silverbasharpa. Stockholm 1976, 1-4.

¹² *Virdung*, Sebastian: Musica getutsch und außgezogē. 1511 In: Documenta Musicologica XXXI. Faksimile-Nachdruck herausgegeben von Klaus Wolfgang Niemöller Kassel-Basel-Paris-London 1970

¹³ Praetorius, Michael: Syntagma Musicum 1619 In: The Syntagma Musicum of Michael Praetorius. Volume two DE ORGANOGRAFIA First and Second Parts In an English Translation by Harold Blumenfeld New York 1980

továbbiakban nem használtak tekerőlantokat, de a felhasznált anyagok és kidolgozottság tekintetében jelentős mértékű különbségekkel kell számolni. A hangszer típus udvari alkalmazásának köszönhetően a 17. század elején alakulnak ki a kromatikus hangsorú tekerőlantok. A hangszer test ebben az időben megnagyobbodik és kialakul a francia tekerőlantokra jellemző két forma, a *Vielle en Guitarre* és a *Vielle en Luth*. A kulturális túlfinomultság korszakaiban gyakori a „romlatlan” pásztorkultúra elemeinek átvétele. Így lett a duda után a tekerőlant is a főúri szalonok kedvelt hangszere. Ennek köszönhető Antonio Vivaldi 1737-es Párizsban írott „Il pastor fidó” vagyis „A hűséges pásztor” című darabja, amely tekerőlantra, dudára (musette), fuvolára, oboára vagy hegedűre írott szonátákat tartalmaz.

A francia divat hatására terjedt el ismét a hangszer típus német nyelvterületen. A német átvétellel is magyarázzák az olasz *lira tedesca* terminust, azonban amint azt a milánói San Simplicino 1515-ből datálható szobordíszje mutatja, a hangszer típus már jóval korábban ismert volt Olaszország északi részén. A tekerőlant az 1770-es években XVI. Lajos korában eltűnt az udvari kultúrából és ismét koldushangszerré vált. Ausztriában a 19. században szintén jellemzően paraszt vagy koldus hangszer, amit panaszos hangja miatt főleg a rokkant koldusok használtak előszeretettel.¹⁴

Cseh nyelvterületen már a 15. század elejétől ismert a tekerőlant.¹⁵ A cseheknél a hangszer típus használata egészen az 1960-as évekig fenn maradt.¹⁶ A lengyeleknél 1660 körül jelenik meg a hangszer típus.¹⁷ A hangszer típus lengyel elnevezései a *lira korbowa*, *lira kręcona* és a *lira obrotowa*. A tekerőlant ukrán elnevezése a *relja* vagy *rile*, amely egy oldalsó állású 3 kulcsos, 9 billentyűs, diatonikus tekerőlant.¹⁸ A tekerőlantok a beloruszoknál és az oroszoknál is elterjedtek. Az orosz *kolesznaja lira* az ukrán hangszerekhez hasonlóan diatonikus hangsorú és három oldalsó állású kulcsa van. Oroszország délkeleti területein már a 16. század végén, de legkésőbb a 17. század elején megjelent a hangszer típus.¹⁹

A magyar nyelvű szakirodalomban valószínűleg a hangszer típus német elnevezése a *Drehleier* után a *tekerőlant*, vagy *forgólant* elnevezés terjedt el. Az angol nyelvben egy 1864-es szlengszótárban tűnik fel először a hangutánzó eredetű *hurdy-gurdy* terminus.²⁰ Magyar nyelvterületen is elterjedt egy hangutánzó jellegű elnevezés a *nyenyere*. Ez utóbbi

¹⁴ Klier, Karl Magnus 1956, 43.

¹⁵ Gebauer, Jan: Slovník staročeský II. Praha 1970, 85.

¹⁶ Kunz, Ludvík 1974, 73.

¹⁷ Oledzki, Stanislaw 1978, 13.

¹⁸ Glinki, M I: Muzikalnie insztrumenti. Moszkva 1977, 19-es kép.

¹⁹ Privalov, N I: Lira, russzkij narodnij muzikalnij insztrument. Sz. Petreburg 1905, 11-12.

²⁰ Galpin, Francis W 1965, 79.

elnevezésről erősen megoszlanak a vélemények. Sárosi Bálint szerint a falusi nép csak *tekerőként* ismeri és a *nyenyere* szó tréfás gúnynév.²¹ Hasonló véleményen van Lajtha László és Dincsér Oszkár, akik szerint Szentesen a hangszertípus legfőbb elterjedési területén a többség nem ismeri a *nyenyere* szót. Az általános elnevezés a *tekerő*, ha mégis emlegetik az komoly sértés számba megy, annyira hogy a játékos ha meghallja hogy nyenyerezést emlegetnek, abba is hagyja a játékot.²²

Hankóczy Gyula viszont kimutatta, hogy a Csepel-sziget térségének településein, mint Pálmajor, Budapest, Dunaharaszti, Szigetszentmárton, Kiskunlacháza, Pereg, Ráckeve, Makád, Lórév és Dömsöd, ahol a *tekerőlant* szintén elterjedt, kizárólagos elnevezés a *nyenyere* és a *tekerő* elnevezés teljesen ismeretlen. Ezen területen a *lófej*, a *kutyaduda* és a *macskaduda* számít gúnyos elnevezésnek.²³ Hankóczy Gyula kutatásaiból az is kiderül, hogy Lakitelek és Csongrád közötti térségben szintén a *tekerő* elnevezés az általános.²⁴

Ezért megállapítható, hogy a magyarországi tekerőlantok általános elnevezése a Csepel-szigeten és környékén a *nyenyere* volt, míg az Alföldön a Tisza és Körös mentén a *tekerő* hangszer elnevezés volt elterjedve. Viski Károly az 1930-as években már kiveszőben levő tekerőlant alábbi elnevezéseit adja meg: „*tekerőhegedű, tekerőmuzsika, nyenyer, nyenyere, nyekere, nyekerő, szentlélekmuzsika, tekerőlant, kolduslant, parasztlant.*”²⁵

Hankóczy Gyula a Kiskunság területéről kimutatta a tekerőlant szintén hangutánzó eredetű *zeller* elnevezését is.²⁶ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára nem ismerteti a *tekerő* vagy a *tekerőlant* kifejezéseket. A *nyekereg* igével kapcsolatba hozható, hangutánzó eredetű *nyenyere* szavunk legkorábbi írott formája csak 1835-ből ismert.²⁷ A *nyenyere* kifejezés 1835-ös felbukkanása a német-magyar zsebszótárban arra utal, hogy a hangszertípus már népi hangszerré vált és szükségessé vált népnyelvi elnevezés magyarázata.

Trócsányi Zoltán foglalkozott először behatóbban a *tekerő* történetével.²⁸ Haraszti Emilre hivatkozva a Gellért legenda „Symphonia Hungarorum” leírásban tekerőlantot feltételez, valószínűsíthetően a középkori *simphonia* vagy *organistrum* elnevezés miatt. Azonban a *Legenda maior Sancti Gerhardi* változatban a zenetudomány állásfoglalása szerint, amikor Gellért püspök az őt kísérő Walter káptalan figyelmét felhívja az „Ecce

²¹ Sárosi Bálint 1998, 49.

²² Lajtha László-Dincsér Oszkár: A tekerő. In: Néprajzi Értesítő XXXI. 1939, 107.

²³ Hankóczy Gyula: Tekerőlantok a Csepel-szigeten és környékén. In: Ethnographia 1985, 85.

²⁴ Hankóczy Gyula: A tekerőlant az Alföld középső részén. In: Ethnographia 1983,

²⁵ Viski Károly 1934, 437.

²⁶ Hankóczy Gyula: Kiskunsági tekerőlantok. In: Cumánia 8. Kecskemét 1984, 361.

²⁷ TESZ II. 1970, 1041-1042.

²⁸ Trócsányi Zoltán: A nyenyere. In: A történelem árnyékában. Budapest 1936, 170-182.

symphonia hugarorum” hangjára, akkor a kézimalom forgatását kísérő munkadalt nevezi tréfásan „ a magyarok szimfóniájának”.²⁹

Trócsányi Zoltán egy 15. századi idézetben „Tyz hwrw kyntorna: psalterium decem chordatum” szintén a tekerőlant magyar vonatkozású jelenlétét véli felfedezni. Azonban a latin szöveg tízhúros pszaltériumra utal, amely pengetett hangszertípus. Illetve az eddig ismert nyugat-európai tekerőlant típusok között maximum 6 húros változatok vannak, a kelet-európai tekerő lant típusok ennél kevesebb, 5-4-3 húrosak és tízhúros tekerőlantról eddig nincs tudomásunk. A kintorna elnevezéssel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a 15-16. századi egyházi és irodalmi forrásokban szereplő *kintorna* egy kisméretű lant, amelynek egy darab fából kifaragott teste és ívelt, sarló formájú kulcsszekrénye volt.³⁰ A *kintorna* kifejezés a *guitarra*, *kitaire*, *quitaire* vagyis végső soron a kitarra elnevezésre vezethető vissza. A kintorna elnevezést a nyelvújítás során újították meg, de már *verkli* jelentésben.³¹ A *verkli* a tekerőlantéhoz hasonlóan mechanikus hangszer, de nem chordofon húros, hanem egy aerofon mechanikus orgona.

Trócsányi Zoltán másik, Comenius „Orbis pictusából” való adatát Lajtha László és Dincsér Oszkár is elfogadja a tekerőlant legkorábbi leírásának.³² Comenius „ Musikáló (Hangicsáló) Szerszámok” című hangszereket bemutató fejezetében „ a tekerőlant (kintorna) belül a keréktől, amelly forgattatik: mindenikén a fogások a balkézzel szoréttatnak fogattatnak, illetetnek”.³³ Tömörkény István ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy a képen ábrázolt hangszeren viszont nem fabillentyűkkel játszanak, hanem kézzel nyomják a húrokat.³⁴

Hankóczy Gyula a tekerőlantról írott könyvében a Comenius leírásához csatolt hangszereket ábrázoló metszeten látható hangszertípust kinagyítva, a jobb oldalára öt billentyűt rajzolt.³⁵ Azonban erősen kétséges, hogy az eredeti metszeten valóban vannak-e billentyűk a hangszer oldalán, mert azok éppen a párhuzamos vonalazású háttérrel egy vonalba esnek. Ráadásul Comenius 1685-ös Lőcsén megjelent „Orbis pictus” magyar nyelvű

²⁹ Kárpáti János: „Symphonia Hungarorum”-Szent Gellért püspök legendája.
In: Képes Magyar Zenetörténet. Budapest 2004, 25-29.

³⁰ Takáts Sándor é.n. 42.

³¹ TESZ II. 1970, 493.

³² Lajtha László-Dincsér Oszkár 1939, 104.

³³ Comenius, Johannes Amos: A látható világ. Orbis sensualium pictus. Budapest 1959, 202-203.

³⁴ Tömörkény István: Förgeteg János, mint közérő. Budapest 1905, 251.

³⁵ Hankóczy Gyula: A tekerőlantról. Budapest 2007,75.

kiadásához csatolt hangszereket ábrázoló fametszetről tudni kell, hogy az 1658-as nürnbergi kiadás képeit vette át, ezért erősen kétséges, hogy a kor hazai hangszereit mutatná be.³⁶

Az Orbis pictus metszetén látható hangszertípus a felépítése miatt valószínűsíthetően egy másik tekeréssel megszólaltatott húros hangszert ábrázol. Ez a hangszertípus a 12. századból Herrad von Landsperg „Hortus deliciarum” művéből ismert és abban különbözik a tekerőlanttól, hogy nincs rajta billentyűzet. A billentyűzet nélküli tekerőlíra Michael Praetorius 1619-es „Syntagma musicumában” is szerepel ahol a XXII. tábla hangszerei között az egyes számú a billentyűzettel ellátott *tekerőlant*, a kettes számú a tekeréssel megszólaltatott, de billentyűzet nélküli *organistrum* és a hármas számú a billentyűzettel ellátott de vonóval megszólaltatott *nyckelharpa*. A kép felirat „Allerley Bawren Lyren” vagyis „mindenféle parasztlírák” arról tudósít, hogy több típusa is használatban volt a *parasztlírának* nevezett hangszertípusnak.

Ez a „tekerőlíra” tehát nem feltétlenül az a hangszertípus, amelyet ma tekerőlantnak nevezünk. Hortense Panum a középkori húros hangszereket bemutató könyvében a billentyűzet nélküli tekerőlantok közé sorolja.³⁷ A Praetorius féle leírásban „Bauern und Umbflaunde Weiber Leier” vagyis a tekerőlíra a tekerőlantéhoz hasonlóan „a parasztlírák és a kóborló asszonyok” hangszere.

Hankóczy Gyula a 16. század közepére vagy a végére teszi a tekerőlant magyarországi megjelenését, mert az adott időszakból a 16. századi *kintorna* elnevezések lehetséges tekerőlant jelentésével és a gyulafehérvári múzeum kőtárának egyik szobrának 16 vagy 17. századi tekerőlantos ábrázolásával lehet számolni.³⁸ Azonban a tekerőlantost ábrázoló kőszobor akár a 17. századból is származhat, illetve a *kintorna* ebben az időszakban még jellemzően egy pengetett lanttípusú hangszer elnevezése, ezért a tekerőlant magyarországi jelenléte valószínűleg csak a 17. századtól adatható.

Az első biztos adat a hangszertípus magyarországi jelenlétéről a Debreceni Levéltárban őrzött nemesi levél címerében látható fára akasztott négykulcsos tekerőlant. Az 1677 július 1-én kiadott, I. Lipót által adományozott nemesi levélben, amelyet Ladislaus, Stephanus és Martinus Lantos részére állítottak a címerleírás szerint „...in quo arbor propatula viridis, ad eamque suspensa Lyra cernitur...” vagyis egy fára felakasztott Lyra látható. Béres András szerint a kancellária sokszor a nemességet kérő címerterve alapján rajzoltatta a címert és íratta meg az oklevelet, ezért valószínű, hogy egy akkor közismert és

³⁶ Bali János 2007, 230.

³⁷ Panum, Hortens 1970, 309.

³⁸ Hankóczy Gyula 2007, 74.

kedvelt hangszer típust jeleníthettek meg.³⁹ Ebben az időben Franciaországhoz hasonlóan, valószínűleg a francia divat német közvetítésével a nemesség jellegzetes hangszere lehet a tekerőlant, mert a nemességet kapott Lantos család nem valószínű, hogy egy a parasztok és koldusok által használt hangszer típust a nemesi címerük jelképévé választott volna.

A lengyeleknél 1660 körül Lew Sapieha herceg udvari hangszerei között található a tekerőlant. Lengyelország a Litván Nagyfejedelemséggel kötött lublini unió miatt a mai Ukrajna és Belorusszia területét is magába foglalja. Vagyis a tekerőlant kelet-európai elterjedésének nagy része a Magyar Királysággal határos volt, ezért valószínűsíthető a közvetlen lengyel átvétel. A hangszer típus kelet-európai általános líra elnevezése szintén megragadható a címer leírás latin nyelvű szövegében. A tekerőlant a 17. század elején a moszkvai bojárok udvari hangszere is. Oroszországban még 1763-ban is, II Katalin cárnő koronázási menetének zeneszerszámai között szerepel a tekerőlant, igaz már népi hangszerként.⁴⁰

A Lantos család címerében található 1670-es datálású tekerőlant ábrázolás valószínűsíti annak lehetőségét, hogy a hangszer típus északkeleti irányból jelent meg, mint egy a kelet-európai nemesség által kedvelt hangszer, és mint akkoriban a nemesség identifikációjához tartozó szimbólum. A hangszer típus a későbbi időkben más kelet-európai országokhoz hasonlóan népi hangszerré válhatott, de teljesen el is tűnhetett a használatból.

A tekerőlantok a 16-17. században osztrák nyelvterületen leginkább Salzburg környékén voltak használatosak. A 19. századra már Alsó-és Felső Ausztriában és Tirolban is elterjedt hangszer típus.⁴¹ A Magyarországi Szlovákok Népi Kultúrájának Atlasza szerint nincs annak nyoma, hogy a dunántúli vagy az alföldi szlovákok körében elterjedt volna a tekerőlant használatának a szokása. Hankóczy Gyula szerint a hangszer típus szlovákok közötti elterjedése kétséges.⁴²

Martin Engelbrecht 1743-1750 közötti rézmetszet sorozatából való az a kép, amelyen egy pandúr markotányosnő látható, aki tekerőlanton játszik.⁴³ Az elnagyolt képen bár látható a gitár formájú hangszer testet idéző íves bemélyedés, de az ábrázolásból nem ismerhető fel egyértelműen hogy milyen tekerőlant típust ábrázol. Az 1740-es években már a hangszer

³⁹ Béres András: Tekerőlant ábrázolása XVII. századi címerben. In: Ethnographia 1974, 352.

⁴⁰ Privalov, N I 1905, 12.

⁴¹ Klier, Karl Magnus 1956, 45.

⁴² Hankóczy Gyula 2007, 80.

⁴³ Keresztúry Dezső-Vécsey Jenő-Falvy Zoltán 1960, 139.

csökkenő presztízsét mutatja, hogy egy katonai táborokban árusító markotányosnő kezében látható.

Hankóczy Gyula is felveti annak a lehetőségét, hogy a 18. században ismét megjelent a tekerőlant magyar nyelvterületen.⁴⁴ A hangszertípus német feliratai és idegenszerű ábrázolásai viszont arra engednek következtetni, hogy ekkor már nyugati irányból, osztrák német nyelvterületről került át Magyarországra a tekerőlant használatának a szokása. 1846-ból ismert Josef Heicke rézkarca, amely egyértelműen a német nyelvterületre jellemző lantformájú hangszertesttel ellátott tekerőlant típust ábrázolja.

Hankóczy Gyula a tekerőlantok néprajzi analógiáit figyelembe véve, arra a következtetésre jut, hogy az osztrák nyelvterületen általánossá váló formájú és szerkezetű hangszertípus jelenik meg a magyarságnál, mint változatok nélküli forma. Az osztrákok által leginkább használt, hegedű formájú hangszertesttel rendelkező, 3-5 húros, recsegő szerkezettel ellátott, eredetileg diatonikus hangsorú tekerőlant jelent meg Magyarországon.⁴⁵

Ausztriában a 18-19. század fordulóján terjedtek el a kromatikus hangsorú tekerőlantok. A 19. század közepétől jelennek meg Magyarországon is a kromatikus billentyűzettel ellátott tekerőlantok. Ausztriában a 19. század második felében kibontakozó húrszám csökkenés tendenciája, Magyarországon az 1910-s évek után figyelhető meg. Hankóczy Gyula a recsegtető szerkezet ausztriai megjelenését a 18. század második felére teszi és a magyarországi elterjedtségét a nyenyere kifejezés megjelenésével hozza összefüggésbe. Ennek kapcsán osztrák átvételből a 19. század első felére datálja.

A magyarországi tekerőlantokkal formailag teljesen megegyező hangszereket használtak a magyar zarándokok által is látogatott Máriazell búcsújáró helyen is.⁴⁶

A Viski Károly által felsorolt tekerőlant elnevezések között szereplő „szentlélekmuzsika” (Filep Antalnál ui. „szentlélek muzsika”) magyarázatul szolgálhat a hangszertípus búcsújáróhelyeken vagy templom melletti koldushangszerként való alkalmazására, illetve a hangszertípus 19. századi elterjedésének egyik módozatára.

Bálint Sándor kutatásaiból tudjuk, hogy a tekerőlantok jelenléte a Szeged környéki tanyavilágból a 19. század közepétől adatolható.⁴⁷ A tekerőlantok 19-20. századi magyarországi jelenlétét illetően nemcsak az elnevezésekben és az időbeni elterjedtségben, hanem a funkciójában is kimutatható különbségek voltak.

⁴⁴ Hankóczy Gyula 2007, 102.

⁴⁵ Hankóczy Gyula 2007, 88.

⁴⁶ Klier, Karl Magnus 1956, 42-es kép.

⁴⁷ Bálint Sándor: Paraszthangszereink. In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978-79, 584.

A Csepel-sziget környékén az 1870-1919 közötti időszakban volt elterjedt a „nyenyere” elnevezésű tekerőlant. Ezen a területen a tekerőlant jellemzően szólóhangszer.⁴⁸ Ritkábban kísérőhangszerként is használták egy pontosan nem azonosítható areofon hangszertípussal együtt. Valószínűsíthetően a flótának nevezett „nem billentyűs, csak lyukas klarinét”, a regőssíphoz hasonló szimplanádyelvels népi klarinét típus lehetett. A Csepel-sziget környéki tekerőlant az eljegyzések, lakodalmak, keresztelők, névnapki köszöntők, disznótor, fonó, fosztás és szüreti multság kísérő hangszere volt. Jól látható, hogy az 1870-90-es években ezen a területen a tekerőlant volt a legjellemzőbb népi hangszer.

Az 1890-es években bekövetkező fővárosi iparosodás miatti munkamigráció a környező települések szegényparaszti rétegének munkaalkalmat és ezáltal új igényeket, pénzületi lehetőségeket teremtett és ennek köszönhetően a cigány és a tamburabandák, illetve a tangóharmonika megjelenése visszaszorította a tekerőlant használatát. A hangszertípus az 1910-40-es évekre a 10-16 év közötti korosztály multságainak, mint a farsangi nyenyeres ház, a majálisok vagy az ún. összejövetelek kísérő hangszerévé vált.⁴⁹ A Csepel-sziget környéki tekerőlant az 1900-as évek első felében a gyermek multságok kísérőhangszer funkciója mellett, felnőtt hangszerként fokozatosan degradálódott és előbb kocsmái hangszer majd főként a fővárosban koldushangszer vált belőle.

Az Alföld középső részén a Lakitelek-Csongrád térségben, a tekerőlant az 1900-1950 közötti időszakban volt elterjedt kísérőhangszere a dudának és a klarinétnek.⁵⁰ A zenészek főleg a parasztság legszegényebb rétegéhez tartozókból kerültek ki és a napszámos életmódjuk kiegészítéseként muzsikáltak. A pénzületi fizetség mellett sokszor természetbeni juttatásban kapták a bérüket, amit jellemző módon a napszámhoz viszonyítottak.

A tekerőlant muzsikát igénylők szintén a paraszttársadalom legszegényebb rétegéhez tartozó napszámosok és cselédek voltak, akik anyagi lehetőségeik miatt nem is igényeltek más típusú zenei szolgáltatást. Ezen a területen a lakodalmak, disznótorok, névnapki köszöntők, fosztók és a padkaporos bálók jellemző hangszerpárosítása a duda-tekerő majd egyre inkább a klarinét-tekerő zenei kíségyüttes. Az 1950-es években bekövetkező társadalmi változások miatt, a kialakuló termelőszövetkezeti parasztság és gyári munkásság már nem igényelte a régies hangzású zenét, illetve anyagilag már lehetővé vált a korábban is hön áhított tambura- és rezes banda vagy a cigányzenekar által nyújtott zenei szolgáltatás megfizetése.

---

⁴⁸ Hankóczy Gyula 1985, 89.

⁴⁹ Hankóczy Gyula 1985, 90.

⁵⁰ Hankóczy Gyula 1983, 408-409.

A tekerőlant Szentesen való megjelenése az 1800-as évek első évtizedeire datálható. Ebből az időszakból ismerjük Gerecz János szentesi tekerőst.⁵¹ A szentesi Maczik Sándor 1875-ben született Szentes-Dónáthon és 6-7 éves korában kezdett el tekerőlanton játszani tanulni.⁵² Maczik Sándor elmondása szerint Szentesen az első tekerőlantot Gerecz János készítette, majd őt követte Labádi János, Répa János és Szenyéri János (1877-1966).⁵³

A Szentesen, Fábiánsebestyénen, Derekegyházán és Gádoroson élő tekerősök szintén a szegényparaszti réteghez tartoztak és leginkább a Szentes környéki kisgazdák kisebb lakodalmain, disznótorokon és „névestéken” zenéltek. Nagyritkán a tehetősebbek is igénybe vehették a szolgálatukat. A fábiánsebestyéni zenészek egyszer még a főispánt is köszöntötték Szentesen, aki előtte a cigány zenészeket elküldte.⁵⁴ Szentesen és a környékbeli helységeiben a tekerőlant használata néhány idősebb zenész által egészen az 1960-70-es évekig megragadható, majd a társadalmi változásokkal együtt járó ízlésváltozás hatására ott is kihalt a néphagyományból.

A magyarországi tekerőlant a hangszertest felépítése alapján a francia *Vielle en Guitarre* típussal rokonítható. A magyarországi ábrázolásokon és fennmaradt múzeumi hangszereken kizárólagos ez a forma ismert. A hangszertípus főbb részei a kulcsszekrény, a hangszertest, a kottaház, a billentyűzet és a hajtókar. A hátlap keményfából készül, ami lehet juhar vagy nyár, hogy a repedéssel és a terheléssel szemben ellenálló legyen. Az oldallapokat megvizezve és felmelegítve a megfelelő alakra meghajlítva helyezik bele a kiárkolt hátlapba. Ezután a kulcsszekrényt és a hajtókar tőkáját a ragasztják a helyükre. Az oldalakhoz merevítő oszlopokat ragasztanak, amelyek a húrok feszítése miatt fellépő erőket kell, hogy ellensúlyozzák. Ezután készítik el a kottaházat, a billentyűzetet, a különféle húrtartó oszlopokat és a recsegtető szerkezetet.

A húrokat régebben birkabélből készítették és a bőgőhúrt, rézdróttal erősítették meg. Leginkább az üzletből vásárolt cselló A, D, és G húrt használták. A húr azon részét, amely a kerékkal érintkezik, vattával tekerték körbe, hogy megvédje a húrt a kerék erőteljes dörzsölő hatásától, illetve a megfelelő hangszín kialakításában is jelentős szerepe volt.

A tekerőn ülve játszottak. A hajtókart jobb kézzel hajtották és bal kézzel kezelték a billentyűzetet. A falusi zenészek csak három ujjal játszottak, a kisujjukat nem használták.

⁵¹ Filep Antal: Szokásleírások a 18. és 19. századból .

In: Népi Kultúra-Népi Társadalom V-VI. Budapest 1971, 130.

⁵² Hankóczy Gyula: Népi hangszerek Szentes vidékén és egyes néprajzi gyűjtés. 1982 Szentes/Csongrád (kézirat) Koszta József Múzeum Néprajzi Adattára ltsz:110-90/129.

⁵³ Hankóczy Gyula: 1982 KJNMA 110-90/125.

⁵⁴ Hankóczy Gyula: Tekerősök, zenészek Szentes vidékén.

(kézirat) Koszta József Múzeum Néprajzi Adattára ltsz: 111-90/13.

A hangszert megdöntve tartották és a billentyűk, amikor elengedték őket a saját súlyuknál fogva visszaestek az eredeti helyzetükbe. Különleges játékmód a recsegtetés, amikor a hajtókart csuklóból megrántva játszottak és így ritmuskíséretet adtak.

A tekerőlantok a legtöbbször négy, ritkábban öt kulcsos kialakításúak, de általában csak négy vagy három húr volt felszerelve.⁵⁵ A néprajzi gyűjteményekben található tekerőlantok között a négykulcsos, háromhúros, kromatikus hangsorú tekerőlantok tekinthetők általános formának. A 23 tekerőlant közül 19 ebbe a típusba tartozik. Három húr esetén egy *recsegőhúr*, egy *prímhúr* és egy *bögőhúr* a húrok elnevezése. A régebbi hangszereken négy húr volt, ahol *két basszus húr*t használtak. Egyedül az orosházi tekerőlanton (ltsz: 52.1399.1) használták mind a négy húr.

Szintén régebbi típusra utal a diatonikus hangsor. Csak a makádi (ltsz:139.354) és a csákvári (ltsz:14.14.1) ötkulcsos tekerőlantokon figyelhető meg a diatonikus hangsor alkalmazása. Hankóczy Gyula a csongrádi néprajzi gyűjteményben található három tekerő (ltsz: 71.1.122; 71.1.221; 58.1.243;) vizsgálata kapcsán rekonstruálta a hangszer fejlődésének néhány mozzanatát. Az 1900-as évek tekerőlantjai még négyhúrosak voltak, két bögőhúrral. Az 1906-1940 közötti tekerőlantokról már csak a néhány félhang hiányzik és az 1960 után készült hangszerek már teljesen kromatikus hangsorúak.⁵⁶

A Pest megyei Tökölön a szerbek és a bunyevácok nem használták az ott nyenyerének nevezett tekerőlantokat, kizárólag „a magyarok nyikorogtak, köszörültek rajta”.⁵⁷ A hangszertípus délszláv elterjedtségét illetően nincsenek megbízható adatok. A románok között a 20. század elején bukkan fel a tekerőlant Észak-Moldvában és Erdély egyes részein.⁵⁸ A késői szórvány elterjedtség feltételezi a hangszertípus átvételét.

⁵⁵ BuNGy: ötkulcsos négyhúros, diatonikus Makád/Pest (ltsz:139.354); négykulcsos, háromhúros kromatikus Szentes(ltsz: 121.093, 134.984, 142.198, 69.57.6, 9.275); Tiszaújfalu (ltsz: 65.56.1, 66.54.6, 66.54.7); Mindszent (ltsz:60.121.17); Csánytelek (ltsz: 61.36.1);

KeNGy: ötkulcsos, négyhúros, kromatikus Kiskunfélegyháza (ltsz: 1187);

SzékNGy: ötkulcsos, négyhúros, diatonikus Csákvár (ltsz:14.14.1);

KisNGy: négykulcsos, háromhúros, kromatikus (ltsz: 55.2200.1, 86.71.1);

OroNGy: négykulcsos, négyhúros, kromatikus (ltsz: 52.1399.1);

PéNGy: négykulcsos, háromhúros, kromatikus ? (ltsz: 52.828.1);

SzegNGy: négykulcsos, háromhúros, kromatikus Szentes (ltsz: 52.2157.1, 68.3.1); ? (ltsz: 71.23.1);

SzenNGy: négykulcsos, háromhúros, kromatikus (ltsz: 59.1.1);

SzolNGy: négykulcsos, háromhúros, kromatikus Szentes (ltsz: 74.280.1); Kunszentmárton (ltsz: 74.273.1);

⁵⁶ Hankóczy Gyula 1983, 391-392.

⁵⁷ Deisinger Margit: Népi hangszerek, zenei élet. 1952 Tököl/Pest (kézirat) Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár 3031/4.

⁵⁸ Alexandru, Tiberiu 1956, 125.

IRODALOM

- BACHMANN, Werner
1969 European Bowed Instruments. London
- BÁLINT Sándor
1978 A szögedi népművészet. Paraszthangszereink.
In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978-79, 582-598.
- BÉRES András
1974 Tekerőlant ábrázolása XVII. századi címerben. In: Ethnographia 1974, 352-354.
- BRÖCKER, Marianne
1973 Die Drehleier. Düsseldorf 1973
- COMENIUS, Johannes Amos
1959 A látható világ. Orbis sensualium pictus. Budapest 1959
- DEISINGER Margit
1952 Népi hangszerek, zenei élet. Tököl/Pest
(kézirat) Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár 3031/4.
- FARMER, George Henry
1962 Abdálqadír Ibn Gaibi on Instruments of Musik. In: Oriens 15
- FILEP Antal
1971 Szokásleírások a 18. és 19. századból.
In: Népi Kultúra-Népi Társadalom V-VI. Budapest 1971, 130.
- GALPIN, Francis W
1965 Old English Instruments of Music. New York 1965
- GEBAUER, Jan
1970 Slovník staročeský II. Praha 1970
- GLINKI, M I
1977 Muzikalnie insztrumenti. Moszkva 1977
- HANKÓCZY Gyula
1982 Népi hangszerek Szentes vidékén és egyes néprajzi gyűjtés.
(kézirat) Koszta József Múzeum Néprajzi Adattára ltsz: 110-90
Szentes 1982
- HANKÓCZY Gyula
1983 A tekerőlant az Alföld középső részén. In: Ethnographia 1983, 383-411.
- HANKÓCZY Gyula
1984 Kiskunsági tekerőlantok. In: Cumánia 8. Kecskemét 1984, 359-376.
- HANKÓCZY Gyula
1985 Tekerőlantok a Csepel-szigeten és környékén. In: Ethnographia 1985, 84-92.

- HANKÓCZY Gyula
1985 Tekerősök, zenészek Szentes vidékén. Szentes 1985
(kézirat) Koszta József Múzeum Néprajzi Adattára ltsz: 111-90.
- HANKÓCZY Gyula
2007 A tekerőlantról-Dalok öt húron. Budapest 2007
- JANSSON, Joel
1976 Gammal tradition på silverbasharpa. Stockholm 1976
- KÁRPÁTI János: „Symphonia Hungarorum”-Szent Gellért püspök legendája.
In: Képes Magyar Zenetörténet. Budapest 2004, 25-29.
- KERESZTÚRY Dezső-VÉCSEY Jenő-FALVY Zoltán
1960 A magyar zenetörténet képeskönyve. Budapest
- KIRÁLY Péter
1987 Adalékok XV-XVII. századi hangszer-terminológiánk kérdéseéhez
In: Zenetudományi Dolgozatok 1987 Budapest 29-51.
- KLIER, Karl Magnus
1956 Volkstümliche Musikinstrumente in den Alpen.
Kassel und Basel 1956
- KUNZ, Ludvik
1974 Die Volksmusikinstrumente der Tschechoslowakei. Leipzig 1974
- LAJTHA László-DINCSÉR Oszkár
1939 A tekerő. In: Néprajzi Értesítő XXXI. 1939, 107103-111.
- OLEDZKI, Stanislaw
1978 Polskie instrumenty ludowe. Kraków 1978
- PANUM, Hortense
1970 The Stringed Instruments of the Middle Ages. Westport 1970
- PRAETORIUS, Michael
1619 Syntagma Musicum 1619 In: The Syntagma Musicum of Michael Praetorius.
Volume two DE ORGANOGRAPHIA First and Second Parts
In an English Translation by Harold Blumenfeld New York 1980
- PRIVALOV, Nikolai
1905 Lira, russzkij narodnij muzikalnij insztrument. Sz. Petreburg 1905
- SÁROSI Bálint
1998 Hangszerek a magyar néphagyományban. Budapest 1998
- TRÓCSÁNYI Zoltán
1936 A nyenyere. In: A történelem árnyékában. Budapest 1936, 170-182.

VIRDUNG, Sebastian

1511 Musica getutsch und außgezogē. 1511 In: Documenta Musicologica XXXI.
Faksimile-Nachdruck herausgegeben von Klaus Wolfgang Niemöller
Kassel-Basel-Paris-London 1970

VISKI Károly

1934 Hangszerek. In: Magyarország Néprajza II. kötet. Budapest 1934, 424-439.